

НАЦІОНАЛЬНІ ПРОГРАМИ ТА ВИМОГИ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ У 1861 Р.

У статті проаналізовано національні програми та вимоги, розроблені українцями Закарпаття у 1861 р. З'ясовано їхні спільні риси, розглянуто вплив А. Добрянського на формування національно-політичних програм.

Ключові слова: національна програма, національне питання, автономія, А. Добрянський.

Початок 1860-х рр. характеризується активізацією українського національного руху в Закарпатті та винесенням «українського питання» в Габсбурзькій монархії за рамки теоретичних схем і конструкцій, яке перестало бути внутрішньою дискусією невеликої групи інтелігенції й піднялося на рівень практичної політики. Цьому сприяли дві події, які виходили за межі внутрішнього громадсько-політичного життя у регіоні: прийняття у жовтні 1860 р. імператором Францом Йосифом «Жовтневого диплому» (за яким відновлювалися провінційні законодавчі збори коронних земель (ландтаги), а загальнодержавні справи мали розв'язуватися в Рейхсраті, де були представлені представники всіх сеймів [2; 16, s. 55]) та прийняття Віднем 1861 р. нової Конституції, що передбачала проведення перших після революції виборів до угорського парламенту у квітні 1861 р. [3]. Вище зазначені події мали важливе значення для національних меншин Австрійської імперії, зокрема закарпатських українців, адже завдяки представництву в сеймі вони могли добиватися реалізації своїх національних та політичних прав, та, що найважливіше, звільнитися від угорського тиску, що загрожував втратою мовної та релігійної ідентичності, а в кінцевому рахунку й самої національності.

Актуальність досліджуваної роботи визначається, по-перше, важливістю розроблених українцями Закарпаття національно-політичних вимог та програм у 1860-х рр. для розвитку національного руху в краї та Україні загалом, а, по-друге, відсутністю, попри низку публікацій таких авторів як І. Жегуц [17, s.52-60], М. Кашка [7, с.166-171], М. Майер [15, с.28-30], С. Пап [10, с.354-356], Й. Перені [11, с.58-73], Б. Ринажевський [12, с.30-31], В. Шандор [14, с.134-136] у вітчизняній та зарубіжній історіографії узагальнюючих досліджень, присвячених висвітленню порушеної проблеми. Із зазначених авторів найбільший внесок у розробку проблематики вніс угорський історик Й. Перені. Цінними є висновки угорської дослідниці М. Майер, котра з'ясувала, що «потік русинських програм був особливо сильний у 1861 р., пізніше в 1867 та 1868 рр.» [15, с.30]. У свою чергу, український історик В. Шандор акцентував увагу на тому, що «політичні й культурні вимоги карпатських русинів-українців набирали в шестидесятих роках минулого (XIX ст. – авт.) століття широкого розголосу й загального націо-

нального значення. Помиляються ті автори, які твердять, що в цю добу русини не ставили, бо не були навіть спроможні ставити, того роду політичних вимог» [14, с.135]. Хоча жоден із вищезазначених авторів не приділив даній проблемі безпосередньо уваги, їм все-таки вдалося проаналізувати окремі національно-політичні вимоги та програми 1860-х рр. Відсутність комплексного дослідження даної проблеми зумовлена не лише тим, що більшість дослідників у своїх роботах лише побіжно торкалися даного питання у контексті вивчення більш ширших явищ та процесів, але й обмеженістю використовуваної ними джерельної бази. А відтак не всі складові досліджуваного питання знайшли належне відображення в історіографії, що й зумовлює необхідність появи даної публікації.

Автор статті, спираючись на широку джерельну та історіографічну базу, ставить наступні завдання: 1) проаналізувати національно-політичні програми та вимоги, сформовані українцями Закарпаття у 1861 р.; 2) з'ясувати їхні спільні риси; 3) розглянути вплив відомого політичного діяча, закарпатського «будителя» А. Добрянського на формування національних програм.

Прийняття австрійською владою 1861 р. нової Конституції призвело до пожвавлення національно-політичного руху українського населення Угорщини, відбувалося жваве громадське обговорення політичної ситуації в краї та майбутніх парламентських виборів. У газетах почали друкуватися статті про актуальні питання, які стали об'єктом уваги громадськості. А. Добрянський, бажаючи дізнатися думку духовенства й заручитися їхньою підтримкою у виборчій кампанії, скликав Мукачівську і Пряшівську консисторії та всіх намісників, де хотів отримати повноваження представляти й захищати від імені кліру й народу їхні права в угорському парламенті [5, с.536]. Підтримка з боку духовенства була дуже важливою, оскільки він добре розумів, що без неї пройти українським кандидатам до парламенту буде практично не можливо. Тому в свою передвиборчу програму були включені питання збереження для священиків «коблини» і «роковини» (церковні повинності, які мали сплачувати і відробляти селяни на користь духовенства), державної фінансової допомоги греко-католицькій церкві. Та виявилось, що розходження між духовенством і невеликою групою світської інтелігенції були надто великі. Перші вважали політичну частину програми А. Добрянського надзвичайно радикальною і відмежувалися від неї [7, с.166]. Більше того, Мукачівська консисторія, намісник А. Артим та ще вісім священиків, які зібралися навколо нього, різко виступали проти його кандидатури на вибори до угорського сейму [5, с.535]. Та незважаючи на це, більшість намісників та Пряшівська консисторія вислали закарпатському «будителю» пленіпотенцію – повноваження діяти в угорському парламенті від їхнього імені [5, с.536].

Проводячи передвиборчу кампанію А. Добрянський побував у всіх руських комітатах, де виступав і вів особисті розмови з українськими національними діячами. В основу її було покладено наступні положення: 1) виділення для русинів окремого воеводства, на

зразок сербського; 2) створення на території їх проживання окремого конгресу; 3) надання права русинам вибирати своїх єпископів більшістю голосів на основі звичаїв східного обряду; 4) відлучення русинів греко-католиків від Остригомського архієпископства і створення для них Руського архієпископства; 5) виокремлення руської території у самостійну адміністративну область; 6) функціонування при вищих органах влади представництв від русинів відповідно до відсоткового співвідношення населення; 7) створення окремої русинської національно-автономної території [8, с.163-164].

Зазначена програма отримала підтримку серед українського та словацького населення, що дозволило А. Добрянському одержати депутатський мандат на парламентських виборах, які проходили у березні 1861 р. [4, с.361]. На першому ж парламентському засіданні він виступив із промовою на захист національних меншин Угорщини, однак, у нього відразу почали стріляти шовіністично налаштовані угорські депутати, через що йому прийшлося покинути приміщення парламенту [10, с.333-334]. Та, незважаючи на те, що українському політику не вдалося виголосити промову в сеймі, вона не залишилася не помітною для громадськості, більше того, стала поширюватися по всій державі і набула популярності серед широкого загалу населення. Все розпочалося з прочитання А. Добрянським промови угорською мовою у вузькому колі слов'янських діячів у Відні [16, s.III-IV]. У зв'язку з тим, що не всі присутні слухачі розуміли угорську мову була висловлена пропозиція перекласти промову на німецьку та видати у вигляді окремої брошури, що невдовзі й було зроблено. В червні 1861 р. пропозиція була реалізована під назвою «Rede des ungarischen Landtagsabgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit» («Промова депутата угорського парламенту Адольфа Добрянського до питання про адресу») [16]. У німецькомовному виданні промови перекладач О. Амвросієвич помістив вступ у якому висвітлив події, що передували парламентській сесії [16, s.I-V]. Стислі витримки висловленого з'явилися також російською мовою [9].

У своїй промові А. Добрянський запропонував парламентові наступні вимоги: 1) на території проживання русинів та словаків утворити відповідно Руський або змішаний Словацько-руський комітат, де б у діловодстві вживалася руська мова (з кириличним шрифтом), зрозуміла селянам [16, s.108-109]; 2) поділити Угорщину на п'ять окремих дистриктів у відповідності до національного принципу (словацький, руський, румунський, сербський та угорський); у кожному з них мали функціонувати власний апеляційний суд та вищі навчальні заклади; розподілити школи таким чином, щоб у всіх національних дистриктах були гімназії; залишити Пештський університет угорцям та німцям й розподілити чотири юридичні академії по інших дистриктах [16, s.109]; 3) забезпечити для кожної національності Угорщини щорічне проведення автономних Національних зборів (конгресу), наділених правом приймати ухвали у національних, церковних, шкільних та адміністративних питаннях; призначений цісарем світський співголова Національних

зборів мав отримати місце у верхній палаті парламенту; забезпечити право Національним зборам вільно розпоряджатися з наданою йому частиною релігійного та навчального фонду; створити окрему Руську митрополію та реорганізувати Мараморошське єпископство в Хусті; 4) русини, як і інші національності Угорщини, мають бути представлені окремими секціями в придворній канцелярії та намісництві; відкрити у Пешті руську церкву з власним священиком; 5) забезпечити вільний ввіз з-за кордону книг; надати право легальної еміграції населенню Закарпаття в інші країни [16, s.109-111; 9, с.10-11; 11, с.61-62]. При цьому, автор в опублікованій промові постійно акцентував увагу на справедливості висунутих вимог, які відповідали не лише законодавству, але й історичному праву українців, оскільки ті, «жили на своїй землі уже тоді, коли угорці із чужих земель у IX ст. сюди прибули» [9, с.7].

Угорський дослідник Й. Перені, аналізуючи опубліковану промову, слушно підкреслив, що вимоги українського політика – «найбільш радикальні претензії, коли-небудь складені закарпатськими українцями до 1918 р., але в них уже відсутня найістотніша частина: об'єднання з галицькими українцями» [11, с.63]. Відмову А. Добрянського та його однодумців від ідеї об'єднання Закарпаття і Галичини, яка висувалася ще у 1849 р., Й. Перені пояснює тим, що вони стояли на позиціях австрославізму – ідеї перетворення монархії на федерацію, у зв'язку з чим і називав їх «слугами Габсбурзького абсолютизму», які «в кожному відношенні плазували перед Віднем» та «відстоювали феодалні інтереси» [11, с.64]. На нашу думку, така негативна оцінка закарпатських діячів угорським істориком несправедлива. Дійсно, А. Добрянський та його однодумці були прихильниками ідеї австрославізму, однак вони ніколи не захищали «феодалні інтереси», а відхід від ідеї об'єднання Галичини і Закарпаття відбувся ще 1849 р., коли Відень, отримавши військового перемогу над угорською революцією, дав чітко зрозуміти закарпатським діячам, що не підтримає ідеї об'єднання Закарпаття та Галичини, так як це не відповідає «державним інтересам» [1, с.148]. Як бачимо, оцінка програми А. Добрянського Й. Перені носить біполярний характер. У свою чергу, І. Жегуд дав їй позитивну оцінку, оскільки в ній захищалися інтереси не лише українців, але й інших національних меншин Угорщини, передусім словаків [17, s.54].

Окрім національної програми, яку А. Добрянський представив та переконливо аргументував у «Rede des ungarischen Landtagsabgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit», у Закарпатті цього ж року були висунуті й інші, подібні за змістом, національні вимоги. Хоча за своєю формою вони і не завжди носили характеру чітко структурованої програми, однак, їх основні положення подібні до тих, які були розроблені А. Добрянським та його однодумцями. Інформація про національні вимоги закарпатців в основному розміщувалася на шпальтах угорських та українських (львівських) газет. Так, у лютому 1861 р. газета «Magyar Szajtó» («Угорська преса») повідомляла, що дописувач з Ужанського комітату висловив наступні бажання Угорської Русі: руська молодь має

навчатися на народній мові, а для цього Ужгородська та Сиготська гімназії повинні бути передані русинам [13]. Вона ж того року опублікувала спільні національні вимоги українців Бережанського, Уточанського, Земплинського та Ужанського комітетів Мукачівської греко-католицької єпархії, які передбачали створення окремого руського архієпископства, руських повітів й запровадження руської мови в адміністрації та школах [6].

У березні 1861 р. у пештській газеті «Sürgöny» («Телеграма») була опублікована стаття «Домагання синів нашої Батьківщини, що говорять по-рутенськи» [10, с.354]. У ній зазначалося: «Домагання підписала більшість марамороських русинів. Вони домагаються, щоби виборчі округи були встановлені відповідно до національностей в тих округах, щоби окружних урядників вибирало населення, щоби округи главносудних (окружних начальників) були встановлені після національних округів, щоби центральні урядники, піджупани, нотарі, судді, прокуратори і т.д. вибиралися представниками сіл, щоби в державних і вищих школах для кожної національності був і професор мови тієї національності, щоби кожна національність уже в школі вивчала свою материнську мову і в ній вдосконалювалася» [10, с.354]. У квітні цього ж року «Sürgöny» опублікувала ще одну статтю «Національні домагання мадярських русинів», яка також містила національно-політичні вимоги закарпатців. У ній подавалися наступні вимоги закарпатців: «Вільна можливість плекання материнської мови, влада нехай не втручається у справи материнської мови, свобода материнської мови має бути в церкві і в церковних урядах – у школах має вивчатися руська мова, в державних урядах русини мають бути представлені пропорційно, виборчі округи й округи главносудних повинні бути влаштовані згідно національних округів, національності можуть мати свій сейм, в якому вирішувалися би церковні, шкільні та інші права, які стосуються народу, розмовна мова тут має бути виключно тої національності» [10, с.354-355].

18 липня 1861 р. угорська газета «**Kárpáti Hírnök**» («Карпатський вісник») помістила на своїх шпальтах повідомлення про те, що з Хуста подана петиція (петиції подавалися імператору, уряду чи парламенту – авт.), підписана уніатськими парохами І. Пестелі, А. Поповичем та І. Раковським, котрі вимагали аби русини в політичній та церковній сфері були визнані окремою національністю, мали свій сейм та окремий національний прапор. Крім того, єпископ Закарпаття мав скликати національний руський конгрес, який визначив вимоги до угорського парламенту [14, с.135; 10, с.355]. Відомо, що 20 серпня 1861 р. в Осці (поблизу Білої) відбулося засідання 14 уніатських намісників (деканів), котрі висунули наступні вимоги: 1) визнання «руського національного сейму»; надання Мукачівському єпископству статусу архієпископства, а далі слідували ті ж пункти, що й у попередніх петиціях [10, с.355].

Для більшості розроблених 1861 р. національних програм та вимог характерними були такі положення, як створення окремого Руського воєводства та окремого руського конгресу (сейму), офіційне визнання руської народності та її рівноправності (як і інших

національних меншин Угорщини) з мадярами, запровадження руської мови як офіційної у діловодстві та шкільній освіті та забезпечення умов для її вільного розвитку, пропорційне представництво русинів в органах влади, забезпечення автономії руської греко-католицької церкви та перетворення Мукачівського єпископства на архієпископство (митрополію).

Розробка та оприлюднення національних вимог і програм свідчила про те, що відродження національного життя українців Закарпаття на початку 1860-х рр. набуло політичного характеру й вийшло за межі внутрішнього життя регіону, про що, зокрема, свідчить ознайомлення угорської влади та громадськості з їх змістом. Крім того, завдяки публікації національних програм на сторінках угорських газет, або у вигляді окремих брошур як «Промова депутата угорського парламенту Адольфа Добрянського до питання про адресу», про національно-політичні стремління закарпатців дізналася велика частина неукраїнського населення Австрійської імперії. Висунуті українцями національні програми яскраво показали їх спільну позицію та напрям національно-політичних устремлінь й мали важливе значення для подальшого розвитку національного руху в краї. Окрім цього, характерною рисою розроблених закарпатськими діячами програм було те, що в них захищалися національні права не лише українців, але й інших національностей Угорщини.

Список використаних джерел:

1. Аристовъ Ф.Ф. Карпато-руссіе писатели. Исследаваніе по неизданнымъ источникамъ : въ трехъ тамахъ / Ф.Ф. Аристовъ. – М. : Галицко-руское общество въ Петрограде, 1916. – Томъ I. – 304 с.
2. Движеніе народной жизни въ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1873. – Ч. 6.
3. Державний архів Закарпатської області, ф. 4, оп. 13, спр. 859, 7 арк.
4. Записка Александра Духновича 1858 / Олександр Духнович // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1998. – № 21. – С. 313-394.
5. Записка Александра Духновича. Отъ года 1861 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1995. – № 20. – С. 528-642.
6. Изъ Пряшевской епархїи. (Русь угорска таки бодрствуеет; – новый программъ народный) // Слово. – Львовъ. – 1865. – Ч. 86.
7. Кашка М.Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М.Ю. Кашка. – Ужгород, 2008. – 227 с.
8. Лелекач М. Нові причинки до політичної діяльності А. Добрянського / М. Лелекач // НЗТП. – 1938. – Річник 13-14. – С. 160-164.
9. Несколько словъ о желанїяхъ угорско-русскаго народа которы издалъ на немецкомъ языке г. Адольфъ Ивановичъ Добрянскїи и сократилъ въ русскомъ переводе Иванъ Мионовичъ. – Въ Веднѣ. Въ печатне армянскаго монастыря. – 1861. – 12 с.
10. Пап С. Історія Закарпаття / о. Степан Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – Том III. – 648 с.
11. Перени Й. Из истории закарпатских украинцев (1849-1914) / Й. Перени. – Budapest : Akademiai Kiado, 1957. – 160 с.
12. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918-1939) / Богдан Ринажевський. – Львів : Вид-во ЛРДЦ УАДУ, 2002. – 198 с.

13. *Справи венгерскихъ русиновъ. I. статья. Изъ Венгрии // Слово. – Львовъ. – 1861. – Ч. 29.*
14. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 / Вікендій Шандор. – Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1992. – 292 с.
15. Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910 / Mária Mayer. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977. – 255 p.
16. Rede des ungarischen Landtags-abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit. – Wien, 1861. – 130 s.
17. Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914 / Žeguc Ivan. – Wiesbaden : Harrassowitz, 1965. – 145 s.

The article analyzes national programs and requirements developed by Ukrainian Transcarpathia in 1861 found out their similarities, the influence of A. Dobriansky the formation of national policies.

Key words: national program, the national question, autonomy, Transcarpathia, A. Dobriansky.

Отримано: 15.04.2013

УДК 94(477.83/.86)«1914-1917»:37

С. В. Олійник

ГАЛИЦЬКЕ ВЧИТЕЛЬСТВО В УМОВАХ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті робиться спроба дослідити становище вчительства Галичини в умовах освітньої політики окупаційної влади російсько-го царизму в період Першої світової війни.

Ключові слова: вчительство, Галичина, освіта, окупаційна влада, російська імперська.

У період Першої світової війни територія Галичини стала об'єктом зазіхань Російської імперії. Окупувавши цей край, російська влада докладала значних зусиль для його інтеграції в Російську імперію. Однією із складових заходів в галузі освіти, які позначилися, зокрема, на становищі галицького вчительства.

Проблема становища різних категорій населення окупованих царизмом територій розпочала розглядатися ще в період Першої світової війни. Увагою не обійшли і зміни в освітній сфері. Так, у публікаціях тих часів можна простежити характерні риси освітньої політики окупаційної влади, констатацію факту закриття освітніх закладів, поширення політики русифікації [20]. Однак проблема становища вчительства в умовах окупації не отримала достатнього відображення. Цей недолік притаманний і роботам радянських авторів, яскравим свідченням чого можуть слугувати узагальнюючі видання з історії СРСР та УРСР [12; 14]. До певної міри це можна закинути і дослідникам української діаспори, які лише частково звернули увагу на зміни, які стосувалися освітнього процесу. Однак, не маючи доступу до архівних джерел, вони опустили з поля зору чимало суттєвих моментів [8; 11; 21]. З проголошенням незалежності України розпочалося більш ґрунтовне дослідження подій